

Het effect van negatieve outgroup-attitudes op de religiositeit van Nederlanders

**LATEN WE OPHOUDEN
MET INTEGREREN
EN BEGINNEN
MET SAMENLEVEN**

Loesje

Universiteit Utrecht

Bachelorthesis sociologie

Cleo de Haan: 3167771

Femke Mureau: 3134040

Begeleider: Anca Minescu

Inhoudsopgave

Voorwoord	p. 3
Inleiding	p. 4
1. Reacties vanuit de samenleving	p. 6
1.1 Macro	p. 6
Demand-sidetheorie.....	p. 6
Supply-sidetheorie.....	p. 7
1.2 Micro	p. 7
Sociale identiteitstheorie.....	p. 7
Dreiging.....	p. 8
Antagonisme.....	p. 9
Geen reactie en overstappen.....	p. 9
2. Religieuze vitaliteit in Nederland	p. 10
3. Samenhang	p. 11
3.1 Christenen	p. 11
Macro.....	p. 11
Micro.....	p. 12
3.2 Atheïsten	p. 13
3.3 Ietsisten	p. 14
4. Methode	p. 15
Participanten.....	p. 15
Operationalisering van de afhankelijke variabele.....	p. 16
Operationalisering van de onafhankelijke variabele...	p. 17
5. Beschrijving data	p. 17
Christenen.....	p. 18
Ietsisten.....	p. 19
Atheïsten.....	p. 20
6. Analyse	p. 20
7. Conclusie	p. 27
8. Discussie	p. 29
Referenties	
Bijlage 1: vragen en operationalisering	
Bijlage 2: Religieuze trends	
Bijlage 3: Correlatie per item	

Voorwoord

Voor u ligt een onderzoek naar het effect van antagonisme op de religiositeit van Nederlanders. Deze scriptie is geschreven in het kader van de bachelor sociologie aan de Universiteit Utrecht.

Drie jaar lang hebben wij de grondslagen van de sociologie mogen bestuderen, zijn ons onderzoeksvaardigheden aangeleerd en hebben wij wetenschappelijk verantwoord leren schrijven. Deze scriptie vormt dan ook een passende afsluiting van onze studie, waar we al het geleerde in kwijt konden.

Naast de verworven kennis kwam er ook een flinke dosis doorzettingsvermogen aan het schrijven te pas, bijvoorbeeld toen bleek dat we een tijdlang in verschillende datasets hadden gewerkt, toen bleek dat de literatuurstudie totaal niet meer aansloot bij het onderzoek en toen het resultaat van twee dagen ploeteren werd verschoven naar de bijlage. Al onze dank gaat dan ook uit naar Anca Minescu, de beste onder de scriptiebegeleiders, die met een niet aflatend enthousiasme, zes verschillende kleuren, hoofdletters en dertig uitroepetekens al haar enthousiasme toch weer op ons over wist te brengen. Anca bedankt!

Utrecht, juni 2009

Cleo de Haan & Femke Mureau

Inleiding

In 2004 gaven 944.000 inwoners van Nederland aan Islamitisch te zijn. Dat was precies 5,8 procent van de totale Nederlandse bevolking (CBS, 2004). De eerste cijfers van het CBS over deze religie gaan terug tot 1971; toen bedroeg het aantal moslims in Nederland 0,3 procent. (CBS, 2008). Het aantal moslims in Nederland is in 33 jaar met 5,5 procent toegenomen. Waar de overheid in eerste instantie nog pleitte voor ‘integratie met behoud van eigen identiteit’ wordt tegenwoordig een harder beleid gevoerd van integratie en assimilatie. Dit betekent dat meer dan 944.000 inwoners zich verbonden moeten gaan voelen met zowel Nederland als met de Islam. Daar komt nog eens bij dat het geloof in de Islam vaak wordt ervaren als een wezenlijk onderdeel van de eigen identiteit. Van de Turkse populatie in Nederland gaf 87 procent aan dat ze de Islam beschouwt als zeer betekenisvol en belangrijk in hun leven. Voor de Marokkaanse populatie betrof dit 96 procent. De helft van de ondervraagden gaf aan zich totaal te identificeren met de Islam (Verkuyten, 2007). Deze cijfers zijn representatief voor heel Nederland. Om je naast een dergelijk sterke geloofsovertuiging ook verbonden te gaan voelen met een overwegend christelijke samenleving, is niet gemakkelijk. De opvatting bestaat dat de druk vanuit de samenleving om te assimileren alleen maar heeft bijgedragen aan de sterkere identificatie van moslims met hun geloof.

Maar hoe zit het met de autochtone Nederlanders? Zowel het aantal aanhangers van kerkelijke gezindten als het kerkbezoek loopt al jaren terug (CBS, 2008). In 1991 beschouwde 57% van de Nederlanders zich als buitenkerkelijk, in 1999 was dat 63%. Volgens voorspellingen zal de buitenkerkelijkheid voorlopig nog wel blijven toenemen (Becker en de Wit, 2000).

Merkwaardig genoeg heeft deze secularisatie slechts gedeeltelijk geleid tot een toegenomen populariteit van het atheïsme. Het heeft geleid tot een grotere groep mensen voor wie religie irrelevant lijkt te zijn geworden in hun leven, maar die tegelijkertijd van een vrije omgang met religie niet afkerig is en die zich ervoor hoedt om met “atheïsme” geassocieerd te worden. In 1998 geloofde 52% of ruim de helft van de bevolking in God. 17% deed dit helemaal niet, 18% geloofde in een hogere macht en 12% mocht men als agnost beschouwen (Becker en de Wit, 2000).

Er gaan geluiden op dat het ‘ouderwetse’ geloven is vervangen door een meer persoonlijke variant, waarbij spiritualiteit gecombineerd wordt met de beginselen van verschillende

religies. Ieder persoon gelooft op zijn eigen manier en zou dientengevolge juist zeer bewust omgaan met zijn of haar geloofsovertuiging (Becker en de Hart, 2006).

Er zijn veel theorieën die beschrijven hoe de identiteit van een groep verandert wanneer een andere groep haar intrede doet in de samenleving. Is het dan mogelijk dat de religieuze identiteit van de Nederlanders is veranderd nu er een andere, sterk religieuze, groep in hun midden is? Dit paper onderzoekt dit aan de hand van de volgende hoofdvraag:

‘Hoe beïnvloedt de aanwezigheid van allochtonen in Nederland de religieuze vitaliteit van christenen, atheïsten en ietsisten in Nederland?’

De deelvragen daarbij zijn:

1. Wat zijn de reacties van de Nederlandse samenleving op allochtonen?
2. Hoe is de religieuze vitaliteit van christenen, atheïsten en ietsisten in Nederland veranderd?
3. Is er een samenhang tussen antagonisme en religieuze vitaliteit?

Deze vragen zijn van maatschappelijk belang, omdat de reacties op allochtonen en de gevolgen daarvan een belangrijk vraagstuk zijn bij integratie van allochtonen. Met een toenemend aantal moslims in Nederland is het belangrijk dat de politiek zicht krijgt op wat de gevolgen zijn van hun aanwezigheid, zodat adequaat beleid gemaakt kan worden.

Ook de wetenschap heeft belang bij dit onderzoek. Er zijn vele studies gedaan naar de komst van etnische minderheden, integratie, identiteit en geloofsovertuiging, maar minder vaak zijn deze zaken gekoppeld aan de geloofsovertuiging van autochtone Nederlanders. Wanneer blijkt dat er een trend is naar een sterkere identificatie met eigen overtuigingen door de komst van allochtonen, is dit een nieuw bewijs voor de sociale identiteitstheorie.

Er is tijdens dit onderzoek gebruik gemaakt van kwantitatieve data. Er zal gestart worden met een overzicht van de mogelijke reacties vanuit de samenleving bij de intrede van een nieuwe groep, met vervolgens een kort overzicht van de religieuze vitaliteit van christenen, atheïsten en ietsisten in Nederland en een beschouwing van de samenhang tussen beide processen. In het onderzoeksgedeelte zal deze samenhang verder onderzocht worden aan de hand van de data. De studie is afgesloten met een conclusie en discussie.

1. Reacties vanuit de samenleving

Het bestuderen van de interactie tussen verschillende sociale groepen behoort tot de kerntaken van de sociologie: de literatuur op het gebied van in-group en out-group attitudes is dan ook zeer omvangrijk. Tal van hypothesen zijn geformuleerd. Dit overzicht start met een korte verkenning van de processen op macroniveau wanneer een samenleving geconfronteerd wordt met religieus pluralisme. Er zal vervolgd worden met een beschrijving van de sociale processen die antagonisme kunnen veroorzaken. Belangrijke handvatten daarbij zijn de theorieën van Tajfel en Turner (1976) en Verkuyten (2007). De nieuwe groep kan ook ervaren worden als een verrijking van de samenleving of genegeerd worden: deze reacties zullen eveneens besproken worden.

1.1 Macro

Demand-side theorie

Op macroniveau is er in Nederland nog altijd een trend richting secularisatie. De demand-sidetheorie wijt dit proces aan het oprukkend religieus pluralisme: religies zullen langzaam verdwijnen vanwege het inboeten aan geloofwaardigheid.

Als gevolg van de industrialisatie en modernisering van de samenleving komen mensen steeds meer in aanraking met andere religies. Als verschillende religies met elkaar in aanraking komen, zullen zij hun geloofwaardigheid en plausibiliteit verliezen, wat leidt tot minder religieuze activiteit (Berger, 1969). Wanneer verschillende levensovertuigingen met elkaar gaan concurreren, zullen zij elkaar steeds meer in diskrediet brengen. Hierdoor wordt de opvatting dat religie open staat voor twijfel en discussie aangemoedigd (Durkheim, 1897). Religieus pluralisme dwingt religieuze organisaties in een marktsituatie waar zij met elkaar moeten concurreren en hierdoor verliezen zij hun positie als de bezitter van de enige waarheid (Berger, 1979). Op macroniveau zal de trend van secularisatie dus nog enige tijd doorzetten.

Supply sidetheorie

De tegenhanger van de demand-sidetheorie is de supply-sidetheorie, die stelt dat de behoefte aan religie afhankelijk is van het aanbod daarvan. Zolang religieuze leiders de mogelijkheden om religie uit te oefenen en te volgen aanbieden, zullen mensen hier ook gebruik van maken (Inglehart & Norris, 2003). Omdat het religieuze pluralisme religieuze systemen in een marktsituatie dwingt zullen deze juist opbloeien in plaats van verdwijnen. Religieuze systemen worden hier met commerciële economieën vergeleken. Net als bij commerciële

economieën zorgt diversiteit voor een hogere kwaliteit en kwantiteit van middelen (Stark & Finke, 1988).

Met de komst van nieuwe religies, zoals de Islam in Nederland, wordt de competitie tussen de verschillende religies groter. Dit zal de kwantiteit en kwaliteit van religieuze diensten vergroten en mensen zullen meer gebruik maken van deze diensten. Religies worden hier vergeleken met producenten die inspelen op een vraag- en aanbod mechanisme (Chaves & Gorski, 2001). Wanneer religies zichzelf beter promoten en een hogere kwaliteit en kwantiteit van middelen kunnen bieden, zal de religieuze vitaliteit toenemen. Deze theorie voorspelt dus een toename in religieuze vitaliteit op macroniveau.

1.2 Micro

Religieus pluralisme kan dus leiden tot een verval of opbloei van religies in het algemeen, maar dit zegt nog niets over de processen op microniveau. Zo kan religieus pluralisme onder andere leiden tot antagonisme.

Sociale identiteitstheorie

De sociale identiteitstheorie is in 1979 ontwikkeld door Tajfel en Turner. De theorie is oorspronkelijk ontwikkeld om de psychologische basis van discriminatie tussen groepen te begrijpen. In de sociale identiteitstheorie heeft ieder persoon meerdere zelfbeelden die corresponderen met de verschillende groepen waarin men zich begeeft. Verschillende sociale contexten maken dat een individu denkt, voelt en handelt op basis van zijn persoonlijke, familiere of nationale zelfbeeld (Tajfel&Turner, 1979). Naast deze zelfbeelden heeft ieder individu ook verschillende sociale identiteiten. Een sociale identiteit is het zelfconcept wat men ontleent aan lidmaatschap van verschillende groepen (Bruce, 2000). Het is de persoonlijke perceptie van wat het betekent om deel uit te maken van een bepaalde groep. Dit is iets anders dan de persoonlijke identiteit, die voortkomt uit zelfkennis van de eigen, unieke eigenschappen (Tajfel&Turner, 1979).

De sociale identiteitstheorie stelt dat leden van een groep een groepsbeeld creëren dat positief is voor de eigen leden en dat ten koste gaat van iedereen die buiten de groep valt. Hiermee vergroten zij het collectieve gevoel van zelfvertrouwen van hun eigen groep (Bruce, 2000). Om een goed zelfbeeld te behouden, moet de groep het beter doen ten opzichte van andere groepen. Wanneer dit niet het geval is en de status van de groep wordt bedreigd, zullen de aanhangers zich nog bewuster worden van hun identiteit, die verbonden is met de groep. Hun

lidmaatschap zal belangrijker worden en meer en meer onderdeel gaan vormen van hun eigen identiteit. Dit is voornamelijk het geval bij groeperingen waar men niet zomaar uit kan stappen, zoals etnische en religieuze groeperingen (Jackson & Hunsberger, 1999).

Dreiging

De competitietheorie neemt een belangrijke plaats in binnen de sociologie. De eerste thesis op dit gebied werd geschreven door Hobbes, die stelde dat ieder mens over beperkte middelen beschikt om zijn doelen te bereiken. In een leefgebied waar schaarste heerst en geen staat is zal dan een oorlog van allen tegen allen woeden (Ultee e.a., 2003).

Het begrip van schaarste heeft ook in de hedendaagse samenleving betekenis. Er is bijvoorbeeld schaarste op de arbeidsmarkt en er is concurrentie op het gebied van politieke vertegenwoordiging, geld en macht. Personen die buiten de eigen groep vallen vormen een bedreiging voor het verkrijgen van materiële middelen, daarom wordt in dat geval gesproken van een reële dreiging (Verkuyten, 2008). Ook bij strijd om symbolische middelen zoals bevordering van eigen normen en waarden kunnen negatieve gevoelens ontstaan ten opzichte van mensen buiten de eigen groep (Bruce, 2000). Er is dan sprake van symbolische dreiging (Verkuyten, 2008).

De mate waarin concurrentie of dreiging wordt ervaren is onder andere afhankelijk van het opleidingsniveau en beroepsklasse van de respondent. Lager opgeleiden zullen bijvoorbeeld meer dreiging ervaren van allochtonen, omdat de kans groot is dat allochtonen aangenomen worden voor hun banen (Coser, 1956).

Antagonisme

Het behoren tot een bepaalde groepering kan dus leiden tot gevoelens van vijandigheid of vooroordelen jegens de andere groep. In deze studie worden dergelijke negatieve gevoelens geduid als antagonisme. De link tussen competitie en antagonisme wordt nader toegelicht in de realistische conflicttheorie. Deze theorie gaat er van uit dat competitie over schaarse goederen tussen etnische groepen de katalysator is voor antagonisme tussen groepen. Zowel sociaal-psychologische als sociologische inzichten staan aan de basis van deze these. Ten eerste is uit sociaal-psychologische experimenten gebleken dat competitie leidt tot een grotere solidariteit in de groep en tot een grotere vijandelijkheid tussen groepen. Sociologen hebben onderzoek gedaan naar de maatschappelijk oorzaken van conflicten en de omstandigheden waaronder conflicten zich voordoen. Coser (1956) beweerde dat ieder sociaal systeem gekenmerkt wordt door competitie om schaarse goederen, zowel materieel als symbolisch,

tussen bepaalde sociale groepen. Blalock (1967) breidde deze theorie uit door een onderscheid te maken tussen reële competitie en *perceived competition*, processen die worden ervaren als competitie. Met reële competitie doelde hij op sociaal-economische processen op macro niveau, zoals de beschikbaarheid van schaarse middelen en het marktsysteem wat deze middelen verdeelt. Reële competitie is ook zichtbaar op microniveau wanneer individuen eenzelfde soort baan hebben en daar om te concurreren. Blalock stelde dat deze reële competitie de subjectieve, ervaren competitie beïnvloedt. Onder competitieve omstandigheden zoals beschreven bij de realistische conflicttheorie, worden de processen van sociale identificatie sterker.

Wanneer een groep te maken krijgt met antagonisme van een andere groep, wordt dit ervaren als een bedreiging voor de eigen identiteit. De in-group identificatie neemt dan weer toe (Verkuyten, 2008).

Antagonisme in Nederland

Er is uitgebreid onderzoek gedaan naar vooroordelen en negatieve gevoelens jegens allochtonen in Nederland en de uitkomst is zorgelijk. 51% van de Nederlanders staat negatief tegenover moslims. Dit was het hoogste percentage van alle onderzochte landen. Zo lag het percentage in Frankrijk bijvoorbeeld op 36% en in Engeland op 14% (PEW global project, 2005). Deze uitkomst is recentelijk opnieuw bevestigd door onderzoek van González, die concludeerde dat één op de twee Nederlanders negatieve gevoelens koestert jegens allochtonen (González e.a., 2008). De meerderheid van de Nederlandse bevolking beschouwt bepaalde handelingen van moslims als moreel verwerpelijk en een andere nationale enquête toonde aan dat 50% van de Nederlanders vindt dat de westerse levenswijze onverenigbaar is met de islamitische levenswijze (Gijsberts, 2005). Religieuze groepen scoren laag op affectie jegens ongelovigen en joden. Christenen zijn negatiever over etnische minderheden dan mensen zonder geloof (Scheepers ea, 2002).

Geen reactie en overstappen

Verskillende onderzoeken hebben uitgewezen dat de omvang van de groep vreemdelingen de ernst van de ervaren dreiging bepaalt. Immers, hoe meer vreemdelingen, hoe groter de competitie (zowel materieel als symbolisch) en hoe groter dus de dreiging. Aan de andere kant zou je kunnen beargumenteren dat wanneer de out-group in omvang toeneemt, de ontvangende samenleving aan hun aanwezigheid went. Er ontstaat dan interactie tussen beide groepen en de mogelijkheid tot vriendschap. De aanwezigheid van de andere groep wordt dan

niet langer als bedreigend ervaren (Schneider, 2007). Wellicht wordt hun komst zelfs als een verrijking ervaren. Nederlanders kunnen ervoor kiezen moslims te worden. Volgens het CBS gebeurt dit ongeveer vijfhonderd keer per jaar. In 2007 hadden 12.000 Nederlanders zich tot de Islam bekeerd (CBS, 2008).

Een andere optie is dat de nieuwe groep geïsoleerd komt te staan van de rest van de samenleving. Iedere vorm van reactie zal dan uit blijven. In het licht van de verzuiling die Nederland heeft gekend is dit absoluut een plausibele optie. Een laatste mogelijkheid is dat men een persoonlijke geloofsovertuiging samenstelt uit het aanbod dat voor handen is. Deze overtuiging is niet noodzakelijk gekoppeld aan een kerk of god, maar kent wel een hoge mate van spiritualiteit. In deze studie wordt aan deze reactie gerefereerd als de overstap naar 'ietsisme'.

2. Religieuze vitaliteit in Nederland

In dit artikel wordt religieuze vitaliteit gemeten aan de hand van de kerkgang, het niveau van gelovigheid, de mate van deelname aan activiteiten van de kerk, het aantal uren vrijwilligerswerk voor godsdienstige organisatie en de mening over God. Dit wordt onderzocht voor christenen, atheïsten en ietsisten. Eerdere studies naar de religieuze vitaliteit in Nederland hebben uitgewezen dat de kerkgang onder christenen terugloopt, en het lijkt erop dat deze trend zich de komende jaren door zal zetten. Een andere opvallende trend is dat het godsgeloof onder christenen wel sterker wordt. De jongste generatie kerkleden vervuilen vrij vaak een twijfel aan het bestaan van God voor absolute zekerheid (Becker & de Hart, 2006).

Dat de religieuze vitaliteit afneemt blijkt ook uit het feit dat het aantal atheïsten in Nederland is toegenomen, van 6% in 1966 naar 14% in 2006 (Bernts, Dekker & de Hart, 2007).

Dat religie of spiritualiteit ondanks deze cijfers nog altijd een belangrijke rol speelt in het leven van Nederlanders blijkt uit de opkomst van het ietsisme. Ietsisme is een algemene term voor uiteenlopende overtuigingen waarbij mensen aannemen dat er 'iets' is tussen hemel en aarde, zonder concreet een bepaalde religie aan te hangen. In het boek 'God in Nederland 1996-2006' wordt de term gebruikt en wordt er onderzoek gedaan naar de trends in ietsisme. Hieruit blijkt dat het aantal personen dat zich ietsist noemt is toegenomen van 31% in 1966 naar 36% in 2006. De religieuze vitaliteit in Nederland is dus afgenomen, maar zal waarschijnlijk nooit geheel verdwijnen. Meer informatie over de drie groepen is te vinden in bijlage 2.

3. Samenhang

Na een beschouwing van antagonisme en religieuze vitaliteit in Nederland wordt nu de samenhang tussen deze twee processen onderzocht. Naar aanleiding van de sociale identiteitstheorie kan de volgende hypothese geformuleerd worden:

‘Een hogere mate van antagonisme jegens allochtonen leidt tot een sterkere identificatie met de eigen groep’.

Dat betekent dat bij een toenemende dreiging de religieuze vitaliteit van de christenen toeneemt, dat atheïsten zich sterker gaan identificeren met het atheïsme en dat de ietsisten zich meer gaan identificeren met het ietsisme. De aanvullende hypothese luidt dat dit verband sterker is als de groep sterker geworteld is in de Nederlandse samenleving, en dus een gedegen alternatief biedt voor het islamitische geloof. Er wordt verwacht dat het verband tussen antagonisme en identificatie het sterkst is voor de christenen, minder sterk voor de atheïsten en het zwakst voor de ietsisten. De christenen vormen namelijk een duidelijk afgebakende groep met een lange traditie en een sterke cohesie. Zij zijn het sterkst geworteld in de Nederlandse samenleving. Dit geldt in mindere mate voor de atheïsten en het minst voor de ietsisten, die een relatief nieuwe groep vormen en geen duidelijke afbakening kennen. Alvorens deze hypothese getoetst wordt met behulp van de data zal een overzicht gegeven worden van de onderzoeksresultaten tot nu toe. De resultaten zijn uitgesplitst naar groep en er zal wederom gestart worden met een korte verkenning van de processen op macroniveau.

3.1 Christenen

Macro

Bruce (2000) heeft gekeken naar de situatie in de Baltische staten. Hier zijn sinds 1990 steeds meer verschillende soorten kerken gekomen waardoor er een grotere religieuze diversiteit is ontstaan. Dit heeft er echter niet toe geleid dat Zweden en Finnen zijn overgestapt naar deze nieuwe kerken. Het grotere aanbod heeft in dit geval dus niet geleid tot een grotere religieuze vitaliteit. De religieuze vitaliteit is zelfs gedaald tijdens de twintigste eeuw, terwijl er weinig verandering in de structuur van de religieuze markt heeft plaatsgevonden ondanks de steeds maar vrijere regulatie van de staat (Bruce, 2000).

Finke & Stark (1988) hebben getracht te bewijzen dat religieuze diversiteit leidt tot een hogere religieuze vitaliteit. Dit deden ze door te kijken naar de mate van religieuze participatie in steden vergeleken met het platteland. De data stamde uit 1906 en indertijd was er een grote mate van urbanisatie, dit dankzij immigratie en mensen die van het platteland naar de stad trokken. Steden hadden over het algemeen een hogere religieuze participatie dan de kleinere dorpjes in de omgeving en op het platteland. Finke en Stark concluderen dat dit veroorzaakt werd doordat deze stadsmensen meer gelegenheid en keuzes hadden in het beoefenen van religie. Ook werden zij meer blootgesteld aan rekruteringspogingen van de verschillende religies. Dit leidde tot een grotere religieuze vitaliteit in de stad, de christelijke kerk had zelfs een monopolie in de steden. De christelijke kerk maakte gebruik van de zondagsschool als manier om nieuwe leden te rekruteren. Wanneer de religieuze diversiteit steeg, steeg ook het aantal zondagsschooldeelnemers en dus de religieuze vitaliteit (Finke en Stark, 1988).

Chaves en Gorski (2001) vonden empirisch bewijs dat religieus pluralisme niet positief gerelateerd is met religieuze participatie. De relatie tussen diversiteit en vitaliteit is niet absoluut positief en ook niet absoluut negatief. In sommige gevallen is er zelfs helemaal geen relatie. In het overzicht van historisch en vergelijkend bewijs zijn er zowel negatieve als positieve relaties tussen staatsordering van religie en religieuze vitaliteit gevonden. In sommige gevallen, zoals Rusland en de Verenigde Staten, heeft een open religieuze markt geleid tot een hoger niveau van religieuze participatie en vitaliteit. Maar in Europa en Canada heeft dit juist geleid tot een dalende participatie (Chaves & Gorski, 2001). Reden voor dit verschil tussen de Verenigde Staten en Europa en Canada ligt in de manier waarop verschillende culturen religie beleven. In de V.S. heerst een cultuur waar religie als positief wordt beschouwd maar waar het niet zoveel uitmaakt welke religie men kiest. In Canada en Europese landen is religie vaak een onderdeel van een aangeboren identiteit en hangt het sterk samen met de nationale en etnische autonomie (Bruce, 2000).

Uit deze onderzoeken blijkt dus dat religieus pluralisme geen verklaring biedt voor een toenemende religieuze vitaliteit. Pluralisme kan echter wel leiden tot antagonisme, zoals in Nederland het geval is. De onderzoekers vermoeden dat dit een noodzakelijke voorwaarde is voor het ontstaan van een hogere identificatie met de eigen groep. Wanneer daar aan voldaan is, is op microniveau wellicht wél een relatie zichtbaar.

Micro

De hypothese stelt dus dat een hogere mate van antagonisme zal leiden tot een hogere religieuze vitaliteit onder christenen. Dit wordt ondersteund door de bevindingen van het SCP. Zij tonen aan dat de jongste generatie kerkleden vrij vaak een twijfel aan het bestaan van God verruilen voor absolute zekerheid. Het godsgeloof wordt er dus sterker op (Becker & de Wit, 2000). De verklaring hiervoor moet echter niet gezocht worden bij een toegenomen dreiging, maar eerder bij het selectie-effect: alleen de overtuigd gelovigen blijven over in een tijd waarin de kerkgang zo sterk daalt.

Jackson en Hunsberger (1999) hebben gekeken naar de interactie tussen groepen, op deze manier kan er worden vastgesteld of een groep de ander als bedreigend ervaart en of dit resulteert in een negatievere houding ten opzichte van de andere groep en een positievere houding tegenover de eigen groep en dus een grotere identificatie met de eigen levensovertuiging. Uit de resultaten bleek dat zeer religieuze mensen een positieve houding ten opzichte van andere gelovigen hadden en een negatieve houding ten opzichte van niet-gelovigen en atheïsten. Minder religieuze mensen toonden een enigszins positieve houding ten opzichte van alle groepen. Fundamentalisme is gerelateerd met een negatieve houding ten opzichte van de andere groep en een positieve houding ten opzichte van de eigen groep. Hoe meer je jezelf met een groep identificeert en hoe meer fundamentalistisch je opvattingen zijn, hoe positiever je deze eigen groep benadert (Jackson & Hunsberger, 1999). Individuen die andere groepen als een dreiging ervaren worden dus meer fundamentalistisch en gaan zich meer identificeren met de eigen levensovertuiging. Dit geldt voornamelijk voor christenen en andere gelovigen.

3.2 Atheïsten

Een hoge mate van antagonisme zal ook leiden tot een sterkere identificatie met het atheïsme, maar deze relatie zal niet zo sterk zijn als die bij de christenen. In het onderzoek van Jackson en Hunsberger (2000) is gekeken in hoeverre niet-religieuze mensen, religieuze mensen als een dreiging zien. Het is niet geheel duidelijk of niet-religieuze mensen vooroordelen zullen hebben ten opzichte van religieuze individuen. Als niet-religieuze mensen geen vastgelegde ideologie hebben, is het niet waarschijnlijk dat zij religieuze mensen als andere groep zien. Dus zijn de potentiële negatieve gevoelens van niet-religieuze mensen minder waarschijnlijk dan bij religieuze mensen (Jackson & Hunsberger, 1999). Alleen als mensen zichzelf als lid van een bepaalde (religieuze) groep beschouwen zullen zij zich ook daarnaar gedragen. Als ze

zich met deze groep identificeren zullen zij zich positief opstellen tegenover de eigen groep en negatief tegenover anderen. Er kunnen dus pas conclusies getrokken worden over iemands gedrag als diegene zich identificeert met een bepaalde groep (Jackson & Hunsberger, 1999).

3.3 Ietsisme

Tot slot zullen ook de ietsisten zich sterker gaan identificeren met hun eigen groep bij een hoge mate van antagonisme, maar dit verband zal erg zwak zijn. De mate van identificatie met het ietsisme is nog niet onderzocht, daarom zullen we ons hier richten op het aantal ietsisten. Uit het rapport ‘Secularisatie in de jaren negentig’ blijkt dat het aantal buitenkerkelijke personen dat gelooft in een hogere macht met twee procent is toegenomen van 1991 tot 1998 (Becker & de Wit, 2000). Het SCP spreekt van een religieuze trend die zich zowel onder kerkelijken als buitenkerkelijken voordoet. Het feit dat ook niet-kerkelijke personen gevoeliger worden voor bepaalde religieuze denkbeelden, wijt het SCP aan de tijdsgeest.

In 2006 is dit onderzoek herhaald. Hier concludeert het SCP opnieuw dat het geloof in de gedachte van een leven na de dood en in het bestaan van de hemel, van de hel en zelfs in het bestaan van religieuze wonderen is toegenomen, zowel onder kerkleden als buitenkerkelijken. Buitenkerkelijken lijken zich daarbij wel meer aangetrokken te voelen tot de ‘aangename’ kanten van het geloof, zoals de wonderen (Becker en de Wit, 2000). Het SCP voorspelt dan ook dat de bekende traditionele kerkgenootschappen, waarvan men door geboorte lid is, maar niet noodzakelijk een meelevend lid hoeft te zijn, zullen verdwijnen. Dit instituut zal plaatsmaken voor kleinere kerken, waarvan de mensen op een veel bewustere wijze lid zijn en die zich zullen kenmerken door een zekere mate van orthodoxie. Deze persoonlijke vormen van geloof komen voort uit een intensivering in de behoefte aan zingeving, en een afname in de behoefte aan de kerk die voorschrijft hoe het persoonlijke leven eruit dient te zien (Becker en de Wit, 2000).

Een niet-wetenschappelijk bewijs voor een toenemende identificatie met het ietsisme zijn de geluiden uit de samenleving zelf. De zoekterm ‘ietsisme’ levert 7960 hits op Google, er is een website gelanceerd waar ietsisten zich verenigen, dagblad Trouw voerde een opiniepeiling uit naar ietsisme en publiceerde er verschillende columns over, er is een boek verschenen en er is een symposium geweest rond dit thema. Het ietsisme begint zich steeds meer te manifesteren in de Nederlandse samenleving.

4. Methode

Participanten

Voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van de databestanden 'Culturele veranderingen in Nederland' die in opdracht van het SCP zijn vergaard in de jaren 1995, 2002 en 2004. De bestanden zijn terug te vinden in het DANS-archief. Er is gebruikt gemaakt van de bestanden uit 1995, 2002 en 2004 omdat zo de trend van de afgelopen negen jaar zichtbaar wordt. Het jaar 2002 is een interessant jaar omdat destijds het debat over de integratie van moslims enorm levendig was door de komst van Pim Fortuyn. Deze controversiële politicus deed onder andere de uitspraak "Ik haat de islam niet. Ik vind het een achterlijke cultuur" in de Volkskrant (2002). Nadat hij vermoord werd door een milieuactivist in 2002 is zijn gedachtegoed op diverse plaatsen in de politieke en samenleving overgenomen en zichtbaar geworden (Volkskrant, 2002). Vermoedelijk heeft dit de mate van antagonisme onder autochtonen doen toenemen. Het onderzoek is in alle jaren gebaseerd op een adressensteekproef onder Nederlandssprekenden boven de zestien jaar. Bij elk participierend adres werd een procedure uitgevoerd om te bepalen welk lid van het huishouden mondeling zou worden ondervraagd. In bepaalde huishoudens is ook een tweede persoon geselecteerd voor een vraaggesprek. In de landelijke steekproef in 1995 zijn 2.177 huishoudens bereid gevonden deel te nemen aan het onderzoek. Samen met de tweede gesprekken in deze huishoudens zijn 2.300 geslaagde mondelinge interviews gerealiseerd. In 2002 hebben 2030 personen deelgenomen aan de enquête, en in 2004 waren dat er 2155. De respons van het landelijke onderzoek in 1995 bedraagt 56 procent, in 2002 was dat 55 procent en in 2004 was het 59 procent.

De mondelinge vragenlijst bestaat uit de categorieën persoonsgegevens, levensomstandigheden, welvaart, levensbeschouwing, politiek, misdaad, gezin en tolerantie ten opzichte van allochtonen. In 1995 namen 994 mannen deel aan de enquête en 1183 vrouwen. Zij waren gemiddeld 44 jaar oud en hebben 13 jaar educatie gevolgd. 40,5% van de participanten rekende zich tot een kerkgenootschap. In 2002 namen 993 mannen en 1020 vrouwen deel aan de enquête. Zij hadden een gemiddelde leeftijd van 44 jaar en een opleidingsduur van 14 jaar. 43 procent van de deelnemers rekende zich tot een kerkgenootschap. In 2004 bestond de steekproef voor 43,5 procent uit mannen en voor 56,5

procent uit vrouwen. De respondenten hadden een gemiddelde leeftijd van 47 jaar en gemiddeld twaalf jaar educatie gevolgd. 32,7 procent van de respondenten rekende zich tot een kerkgenootschap.

Operationalisering van de afhankelijke variabele

De afhankelijke variabele in dit onderzoek is 'religieuze vitaliteit'. Om een onderscheid te maken tussen de drie groepen is de variabele 'levensovertuiging' aangemaakt met de categorieën 'atheïst', 'ietsist' en 'gelovig'. Om vervolgens de categorie 'gelovig' om te zetten in een categorie 'christen' is de variabele 'levensovertuiging nieuw' gemaakt, waarbij 'levensovertuiging' werd gecombineerd met kerkelijkheid. Hindoes, moslims en andere kerkelijke stromingen blijven op deze manier uit de analyse.

Aangezien de drie enquêtes verschilden in de vraagstelling op het gebied van religieuze vitaliteit komt de samenstelling van de variabele per jaar niet overeen. Om de religieuze vitaliteit in het jaar 1995 te meten is gebruik gemaakt van de vragen naar de kerkgangfrequentie, mate van gelovigheid en de frequentie van deelname aan religieuze activiteiten. De variabele in 2002 bestaat uit de vraag naar de mate van gelovigheid, het niveau van gelovigheid en in hoeverre de respondent gelooft in de hemel, leven na de dood, de hel en de duivel. In 2004 omvat de variabele wederom de mate van gelovigheid, het niveau van gelovigheid en de vraag of de respondent vrijwilligerswerk doet voor een godsdienstige organisatie. Alleen de variabele 'mate van gelovigheid' is in alle drie de jaren meegenomen in de samenstelling van de variabele 'religieuze vitaliteit'. Alle variabelen zijn omgezet naar een schaal van 1 tot 3, waarbij 3 staat voor een hoge religieuze vitaliteit (dus hoge kerkgang, geloof in religieuze wonderen, grote deelname aan activiteiten van de kerk, etc.) en 1 voor een lage vitaliteit. De uiteindelijke variabele 'religieuze vitaliteit' is gevormd door een gemiddelde te maken van deze variabelen. Een hoge score komt dus overeen met een hoge religieuze vitaliteit (christen), een gemiddelde score komt overeen met een gemiddelde religieuze vitaliteit (ietsist) en een lage score komt overeen met een lage religieuze vitaliteit (atheïst). De Cronbach's Alpha voor de variabele religieuze vitaliteit in 1995 was 0,700; in 2002 was het 0,763 en in 2004 was het 0,707. Een gedetailleerd overzicht van de gebruikte vragen en de operationalisering is te vinden in bijlage 1.

Operationalisering van de onafhankelijke variabele

De onafhankelijke variabele in dit onderzoek is antagonisme jegens allochtonen. Op dit gebied was het wel mogelijk om de samenstelling voor alle drie de jaren overeen te laten komen. Er is gevraagd naar de mening van de respondent over het aantal allochtonen in Nederland (te veel/niet veel), de houding ten opzichte van allochtonen (positief/negatief) en of de respondent allochtonen als een verrijking van de Nederlandse samenleving beschouwt (mee eens/mee oneens). Deze drie variabelen zijn ook omgezet naar een schaal van 1 tot 3, waarbij 3 staat voor een hoge mate van antagonisme en 1 voor een lage mate van antagonisme. De variabele antagonisme is het gemiddelde van deze drie variabelen en een hoge score komt overeen met een hoge mate van antagonisme. De Cronbach's alpha in 1995 was .695; in 2002 was het .702 en in 2004 was het .613.

Ook is er gekeken naar de combinaties van de mogelijke variabelen van religieuze vitaliteit met mogelijke variabelen van antagonisme om zo te bepalen welke combinaties een optimale correlatie vertonen. Dit om te voorkomen dat combinaties van variabelen tegengestelde correlaties vertoonden en zo de totale correlatie zouden beïnvloeden. Een overzicht van de resultaten vindt u in bijlage 3.

5. Beschrijving data

Voordat er verder ingegaan wordt op de relatie tussen antagonisme en identificatie is het van belang zicht te krijgen op de samenstelling van de drie groepen. De studie zal daarom nu vervolgen met een beschrijving van de christenen, atheïsten en ietsisten in de steekproeven van 1995, 2002 en 2004. De steekproeven zijn representatief voor de Nederlandse bevolking. Er wordt gekeken naar de onafhankelijke variabelen sekse, leeftijd en opleiding. Op deze manier is het mogelijk om een groepsprofiel te maken voor de christenen, ietsisten en de atheïsten in onze datasets. De drie groepen kunnen per jaar onderling vergeleken worden en er kan gekeken worden naar hoe het profiel van een groep per jaar verschilt.

Christenen

Er is gekeken naar de gemiddelde leeftijd van de christenen in de jaren 1995, 2002 en 2004. Zoals in tabel 5.1 zichtbaar wordt is de gemiddelde leeftijd van christenen in alle steekproeven ongeveer gelijk. Voor de variabele sekse zien we duidelijke verschillen in de verhoudingen tussen mannen en vrouwen in de verschillende steekproeven. In 1995 waren de vrouwen nog in de meerderheid met 59.7% maar in 2004 zijn de mannen de grootste groep

met 52.2%. Voor de variabele opleiding verschilt de operationalisering in 2004 van de twee voorgaande jaren. In de jaren 1995 en 2002 is er gevraagd naar de hoogst genoten opleiding en in 2004 heeft men gevraagd naar het aantal jaren aan opleiding. Als gevolg hiervan kunnen hier geen vergelijkende analyses gemaakt worden. Tussen de gegevens van de christenen in de jaren 1995 en 2002 zien we echter weinig verschil. Opvallend is dat een grote meerderheid van de christenen lager opgeleid is, namelijk ongeveer tweederde van de christenen. Slechts een derde van de christenen in de dataset van 1995 en 2002 heeft een hogere opleiding genoten.

Tabel 5.1. Christenen naar leeftijd, sekse en opleiding 1995, 2002 en 2004

	1995		2002		2004	
Leeftijd	51.8 (17.7)		50.2 (18.09)		51.6 (20.2)	
Sekse	<i>Man</i>	<i>Vrouw</i>	<i>Man</i>	<i>Vrouw</i>	<i>Man</i>	<i>Vrouw</i>
	40.3%	59.7%	43.6%	56.4%	52.2%	47.8%
Opleiding	<i>Laag</i>	<i>Hoog</i>	<i>Laag</i>	<i>Hoog</i>	<i>Mean aantal jaren</i>	
	67.6%	32.4%	67%	33%	11.11 (5.839)	

Ietsisten

De gemiddelde leeftijd van ietsisten verschilt niet tussen 1995 en 2002 met een waarde van 41.4 . In 2004 stijgt de gemiddelde leeftijd echter naar 44.3. Ook de verhouding man en vrouw is in 1995 en 2002 hetzelfde, 41.8 % man en 58.2% vrouw. In 2004 zijn echter de vrouwen niet meer in de meerderheid maar de mannen met maar liefst 62.4%. Het opleidingsniveau is ook stabiel voor de jaren 1995 en 2004. De meerderheid van de ietsisten is lager opgeleid, maar er zijn meer hoger opgeleide ietsisten dan christenen in alle drie de jaren. Opmerkelijk is dat het aantal vrouwen in het jaar 2004 sterk gedaald is en het aantal mannen sterk gestegen.

Tabel 5.2. Ietsisten naar leeftijd, sekse en opleiding 1995, 2002 en 2004

	1995		2002		2004	
Leeftijd	41.4 (15.3)		41.4 (15.4)		44.3 (16.3)	
Sekse	<i>Man</i>	<i>Vrouw</i>	<i>Man</i>	<i>Vrouw</i>	<i>Man</i>	<i>Vrouw</i>
	41.8%	58.2%	41.8%	58.2%	62.4%	37.6%
Opleiding	<i>Laag</i>	<i>Hoog</i>	<i>Laag</i>	<i>Hoog</i>	<i>Mean aantal jaren</i>	
	58.9%	41.1%	59%	41%	12.77 (4.168)	

Atheïsten

De gemiddelde leeftijd van de atheïsten is in de jaren 1995 en 2002 gelijk gebleven op 40.5 jaar, maar is in de steekproef van 2004 hoger, namelijk 51.6 jaar. De mannen zijn oververtegenwoordigd in alledrie de steekproeven, maar de percentages mannen en vrouwen liggen in 2004 wel iets dichter bij elkaar dan in 1995 en 2002. Het percentage hoog opgeleiden ligt hoger in 2002 dan in 1995. Ook het gemiddelde aantal jaren opleiding in 2004 is relatief hoog.

Tabel 5.3. Atheïsten naar leeftijd, sekse en opleiding 1995, 2002 en 2004

	1995		2002		2004	
Leeftijd	40.5 (16.1)		40.5 (16.09)		51.6 (20.2)	
Sekse	<i>Man</i>	<i>Vrouw</i>	<i>Man</i>	<i>Vrouw</i>	<i>Man</i>	<i>Vrouw</i>
	58.2%	41.8%	58.2%	41.8%	52.2%	47.8%
Opleiding	<i>Laag</i>	<i>Hoog</i>	<i>Laag</i>	<i>Hoog</i>	<i>Mean aantal jaren</i>	
	54.9%	45.1%	54.5%	45.5%	12.78 (4.472)	

Het opvallendste resultaat is dat een grote meerderheid van de christenen laag opgeleid is. De atheïsten zijn het hoogst opgeleid. Voor de christenen en ietsisten vinden we in het jaar 2004 een omslag in de man-vrouw verhouding. In de jaren 1995 en 2002 waren er meer vrouwelijke christenen en ietsisten dan mannen in de dataset. In het jaar 2004 zijn de vrouwen echter in de minderheid en zijn de mannen in de meerderheid. Mannelijke atheïsten zijn in alle drie de jaren in de meerderheid. Het groepsprofiel van de christenen is over de jaren heen weinig veranderd, er zijn echter minder vrouwen dan mannen in 2004 in de dataset gevonden. Ietsisten zijn over de jaren heen iets ouder geworden, er zijn meer mannen dan vrouwen in het jaar 2004 en het opleidingsniveau is stabiel gebleven. Atheïsten zijn een stuk ouder geworden

over de jaren heen, een stijging van 11 jaar. In het jaar 1995 waren de mannen nog een overtuigende meerderheid maar de percentages liggen in 2004 dicht bij elkaar. Het opleidingsniveau is stabiel over de jaren heen.

De verschillen in de karakteristieken van de christenen, ietsisten en atheïsten per jaar kunnen betekenen dat het wel of niet bestaan van een relatie tussen antagonisme en religieuze vitaliteit, te wijten is aan deze verschillen. De beschrijving en conclusies die zijn gedaan over de karakteristieken van de drie groepen zijn relevant voor trends over de tijd omdat de datasets representatief zijn voor de Nederlandse bevolking.

6. Analyse

Het doel van deze studie is de relatie te onderzoeken tussen negatieve gevoelens jegens allochtonen en de mate van identificatie met de eigen levensovertuiging. Negatieve gevoelens jegens allochtonen is vertaald naar de variabele antagonisme en identificatie met de eigen levensovertuiging is vertaald naar de variabele religieuze vitaliteit. In tabel 6.1 zien we hoe de religieuze vitaliteit van de drie onderzochte groepen zich heeft ontwikkeld over de jaren. Een score van 3 betekent in deze tabel dat de religieuze vitaliteit zeer sterk is: de respondent gaat vaak naar de kerk, gelooft in religieuze wonderen en beschouwt de bijbel als het woord van God. Een score van 1 betekent dat de religieuze vitaliteit gemiddeld zeer laag is, en de identificatie met het atheïsme dus groot.

Tabel 6.1 Religieuze vitaliteit 1995 2002 2004.

	1995	2002	2004
Christenen	2.09 a (.48)* N= 133	2.42 a (.54)* N= 82	2.12 a (.45) * N= 112
Ietsisten	1.42 b (.26)* N= 764	1.92 b (.40)* N= 22	1.31 b (.26)* N= 680
Atheïsten	1.00 c (.38)* N= 232	1.14 c (.25)* N= 110	1.00 c (.40)* N=265
F-waarde	695,392 * Sig: 0,00	245,25* Sig: 0,00	168,61* Sig: 0,00

(...) = standaard deviatie; * = resultaat is significant tussen de groepen; de letters abc geven de resultaten van Post Hoc Tukey test aan.

In tabel 6.1 zijn de gemiddelde scores van religieuze vitaliteit per groep te zien. De gemiddelden van de drie groepen kunnen per jaar onderling met elkaar vergeleken worden. Uit de post hoc Tukey-test blijkt dat de waarden voor christenen, ietsisten en atheïsten elk jaar significant van elkaar verschillen. Alle groepsgemiddelden zijn significant. De gemiddelde religieuze vitaliteit was in 2002 voor elke groep relatief hoger in vergelijking met andere jaren. Uit de tabel blijkt zoals verwacht dat atheïsten een lage score hebben op religieuze vitaliteit, de ietsisten een gemiddelde score en de christenen hebben een relatief hoge score. Opmerkelijk is dat de atheïsten in 2002 een stijging in religieuze vitaliteit vertonen.

In tabel 6.2 zien we de groepsgemiddelden voor antagonisme per jaar. Een hoge score (3) betekent een hoge mate van antagonisme en een lage score (1) betekent een lage mate van antagonisme.

Tabel 6.2 Antagonisme 1995, 2002, 2004

	1995	2002	2004
Christenen	1.96 a (.54)* N= 120	2.19 b (.55)* N= 76	2.15 a (.55) * N= 120
Ietsisten	1.99 a (.55)* N= 730	1.84 b (.49)* N= 23	2.09 ab (.53)* N= 730
Atheïsten	1.94 a (.59)* N= 226	2.14 a (.57)* N= 107	2.00 b (.56)* N=283
F-waarde	0,925 Sig: 0,40	3,483 * Sig: 0,03	2,706* Sig: 0,07

(...) = standaard deviatie; * = resultaat is significant tussen de groepen; de letters abc geven de resultaten van Post Hoc Tukey test aan.

Uit tabel 6.2 blijkt dat de gemiddelde score van antagonisme bij alle drie de groepen in 1995 lager was dan in 2004. In het jaar 1995 liggen de gemiddelden voor de drie verschillende groepen niet ver uiteen en deze groepen verschillen volgens de post hoc Tukey-test ook niet significant van elkaar. In het jaar 2002 hebben de christenen de hoogste score voor antagonisme, daarna hebben de atheïsten en de ietsisten de laagste score. Uit de post hoc test blijkt dat alleen het gemiddelde voor de atheïsten significant verschilt van de andere groepen. De christenen hebben dus een significant hogere waarde voor antagonisme dan de atheïsten en de ietsisten een significant lagere score dan de atheïsten. In het jaar 2004 verschillen alleen

de gemiddelden van de christenen en atheïsten significant van elkaar. De christenen hebben een hogere score voor antagonisme dan de atheïsten.

Correlatie antagonisme en vitaliteit

Om het verband tussen antagonisme en vitaliteit te onderzoeken is Pearsons' correlatiecoëfficiënt gebruikt. Een positieve correlatie betekent dat een toename van antagonisme samengaat met een toename in religieuze vitaliteit. Een negatieve correlatie betekent dat naarmate het antagonisme toeneemt de religieuze vitaliteit afneemt. De correlatie is uitgesplitst naar de drie verschillende groepen per jaar.

Tabel 6.3 Correlatie antagonisme en vitaliteit voor de 3 groepen en 3 jaren

	1995	2002	2004
Christenen	r = .032 N= 119	r = -.033 N= 76	r = .114 N= 24
Ietsisten	r = .035 N= 720	r = -.021 N=22	r = .010 N=150
Atheïsten	r = -.099 N= 219	r =.184 * (0.05) N= 106	r = -.092 N=59

r = Pearsons r-coefficient; (...) significantie

Er zijn geen significante resultaten gevonden in alle drie de jaren, behalve voor de atheïsten in het jaar 2002. Hier is een positieve correlatie gevonden, namelijk $r = 0.184$. Dit betekent dat een toename van het antagonisme leidt tot een toename van de religieuze vitaliteit van de atheïsten. Dus wanneer antagonisme toeneemt, vermindert de identificatie met het atheïsme. Aan de hand van de resultaten voor de ietsisten in 2002 en christenen in 2004 kunnen geen conclusies worden getrokken vanwege hun kleine aantal in de dataset. De overige groepen waren wel voldoende vertegenwoordigd in de dataset om conclusies te kunnen trekken. Deze resultaten waren echter niet significant. Dit kan liggen aan de manier van meten of het betekent dat er simpelweg geen relatie bestaat.

De verwachting was dat een toename van antagonisme zou zorgen voor een toename van de religieuze vitaliteit van christenen en ietsisten en een afname van de religieuze vitaliteit van atheïsten. Het gevonden resultaat voor de atheïsten in 2002 spreekt deze verwachting tegen.

Correlaties uitgesplitst naar leeftijd, sekse en opleiding

Om te kijken of er interessante veranderingen optreden in de resultaten van de correlaties wanneer er gekeken wordt naar leeftijd, sekse en opleiding zijn deze hieronder vermeldt. Er is een correlatie tussen antagonisme en religieuze vitaliteit uitgevoerd, uitgesplitst naar drie leeftijdscategorieën, man en vrouw en lage en hoge opleiding.

Tabel 6.4: correlatietabel leeftijd, sekse, opleiding per jaar.

	1995			2002			2004		
Leeftijd	>25	25-55	<55	>25	25-55	<55	>25	25-55	<55
		.014	.005	-.138* (0.03)	-.104	.052	-.008	-.058	-.097
Sekse	man		vrouw	man		vrouw	man		vrouw
	.000 * (.00)		1.00	.043		.001	.042		.058
Opleiding	laag		hoog	laag		hoog	laag		hoog
	-.069* (0.01)		.035	-.068* (0.03)		.056* (0.08)	-.018		-.087

In 1995 vinden we een significant negatief effect voor mensen ouder dan 55. Dit betekent dat een toename van antagonisme in 1995 ervoor zorgde dat ouderen minder religieus vitaal waren. Het resultaat voor de mannen in 1995 is ook significant en toont aan dat er geen correlatie is tussen antagonisme en religieuze vitaliteit voor mannen. Er is een negatieve correlatie gevonden voor lager opgeleiden. Zij worden dus minder religieus vitaal naarmate antagonisme toeneemt. Interessant zijn de correlaties voor lager en hoger opgeleiden in het jaar 2002. Voor lager opgeleiden bestaat een significant negatieve correlatie tussen antagonisme en religieuze vitaliteit. Hoger opgeleiden vertonen een significant positieve correlatie. Dit betekent dat naarmate antagonisme toeneemt lager opgeleiden minder religieus vitaal worden en hoger opgeleiden juist meer religieus vitaal.

Er is ook gekeken naar een uiteenzetting van de correlaties per levensovertuiging uitgesplitst

naar leeftijd, sekse en opleiding. Een interessant resultaat is dat in 2004 ietsisten in de leeftijdscategorie 25-55 een positieve correlatie vertonen ($r = .188^*$) en dus religieus vitaler worden naarmate antagonisme toeneemt. Er is voor gekozen deze resultaten verder niet te bespreken aangezien deze geen extra interessante informatie opleverden en insignificant waren.

Regressie antagonisme en vitaliteit

Door middel van correlatie is het mogelijk om een samenhang tussen twee variabelen aan te tonen. Bij een regressie kan echter ook gekeken worden naar een causaal verband waar de afhankelijke variabele (religieuze vitaliteit) wordt beïnvloed door de onafhankelijke variabele (antagonisme). Met een regressie-analyse kunnen we dus waarden van religieuze vitaliteit aan de hand van antagonisme voorspellen. Per jaar is een regressie uitgevoerd met 'religieuze vitaliteit' als de afhankelijke variabele. De regressie is opgebouwd uit vier modellen. In het eerste model zijn de onafhankelijke controle variabelen opgenomen, namelijk sekse, leeftijd en opleiding. In het tweede model is de onafhankelijke variabele 'antagonisme' hier aan toegevoegd. In het derde model zijn er dummy's toegevoegd voor de levensovertuigingen: atheïsme en ietsisme, de dummy voor christenen is de referentiecategorie. In het vierde model zijn er twee interactiedummy's gecreëerd, deze dummy's calculeren de interactie tussen antagonisme en atheïsme, ietsisme en christendom.

Tabel 6.5 Regressietabel 1995

Predictor	Model 1		Model 2		Model 3		Model 4	
	Coëfficiënt	SD	Coëfficiënt	SD	Coëfficiënt	SD	Coëfficiënt	SD
Constante	1.160*	.065	1.194*	.086	2.015*	.065	2.021*	.106
Sekse	.039	.024	1.194*	.086	-.014	.017	-.014	.017
Leeftijd	.006*	.001	.038	.024	.002*	.001	.002*	.001
Opleiding	-.010	.007	.006*	.001	-.004	.005	-.004	.005
Antagonisme			-.011	.007	-.002	.016	.016	.059
Atheïstdummy					-1.069*	.031	-1.046*	.114
Ietsistdummy					-.648*	.027	-.665*	.102
ietsist/atheïst X antagoni							-.012	.056
christen/atheïst X antagoni							-.021	.036
R ²	.055		.058		.602		.603	

Model 1= controle variabelen; Model 2 = Model 1 + antagonisme; Model 3 = Model 2 + dummy's; Model 4 = Model 3 + ietsist/atheïst/christen * antagonisme

Een positieve B-coëfficiënt betekent een positief verband: als een onafhankelijke variabele toeneemt dan neemt de afhankelijke variabele ook toe. In tabel 6.5 zien we een zwak positief verband tussen opleiding en religieuze vitaliteit. Hoger opgeleiden zijn religieus vitaler. In het eerste model is deze regressie het sterkst, toevoeging van de variabele antagonisme, de dummy's en de interactievariabelen resulteren in een zwakker verband. De regressie tussen de atheïstdummy en religieuze vitaliteit is negatief, dit betekent dat de gemiddelde religieuze vitaliteit van atheïsten lager is dan de gemiddelde religieuze vitaliteit van christenen. Hetzelfde geldt voor de ietsisten, hier is ook een negatieve regressie gevonden wat betekent dat de gemiddelde religieuze vitaliteit van ietsisten lager is dan de gemiddelde religieuze vitaliteit van christenen. Christenen zijn dus religieus vitaler dan ietsisten en atheïsten. De R^2 neemt toe per model, dit resulteert in een steeds grotere verklaring van de variantie van religieuze vitaliteit door de toegevoegde variabelen. Alle variabelen uit model 4 verklaren samen 60,3% van de variantie van religieuze vitaliteit.

Tabel 6.6: Regressietabel 2002

Predictor	Model 1		Model 2		Model 3		Model 4	
	Coëfficiënt	SD	Coëfficiënt	SD	Coëfficiënt	SD	Coëfficiënt	SD
Constante	5.595*	1.617	4.278*	2.064	14.212*	1.254	14.392*	1.544
Sekse	1.277*	.606	1.240*	.607	.682*	.346	.703*	.349
Leeftijd	.041*	.019	.042*	.019	-.026*	.011	-.026*	.011
Opleiding	.199	.165	.239	.170	.006	.095	.006	.096
Antagonisme			.557	.543	.251	.310	-.750	1.295
Atheïstdummy					-7.892*	.377	-8.414	1.442
Ietsistdummy					-3.383*	.609	-2.224	2.373
ietsist/atheïst X antagoni							.242	.644
christen/atheïst X antagoni							.909	1.188
R^2	.044		.049		.708		.709	

Model 1= controle variabele; Model 2 = Model 1 + antagonisme; Model 3 = Model 2 + dummy's; Model 4 = Model 3 + ietsist/atheïst/christen * antagonisme

In 2002 vinden we een positief verband tussen sekse en religieuze vitaliteit in de complete regressie. De gemiddelde religieuze vitaliteit van mannen is dus hoger dan de gemiddelde religieuze vitaliteit van vrouwen. Voor leeftijd vinden we een negatief verband: naarmate mensen ouder worden neemt hun religieuze vitaliteit af. De regressie tussen de religieuze vitaliteit van de atheïsten en ietsisten en de religieuze vitaliteit van christenen is in model 4 niet significant. In model 3 wordt voor beiden een negatieve regressie gevonden wat betekent dat christenen religieus vitaler zijn. De R^2 stijgt sterk na toevoeging van de levensovertuiging dummy's, deze dragen significant bij aan de totale verklaring van de variantie van religieuze vitaliteit. Samen verklaren de variabelen 70.8% van de variantie van religieuze vitaliteit. Het toevoegen van de interactie variabele tussen antagonisme en levensovertuiging voegt vrijwel niets toe aan de verklaarde variantie en is tevens niet significant.

Tabel 6.7: Regressietabel 2004

Model 1= controle variabele; Model 2 = Model 1 + antagonisme; Model 3 = Model 2 + dummy's; Model 4 =

Predictor	Model 1		Model 2		Model 3		Model 4	
	Coëfficiënt	SD	Coëfficiënt	SD	Coëfficiënt	SD	Coëfficiënt	SD
Constante	.876*	.151	.684*	.219	2.077*	.167	1.928*	.274
Sekse	.153*	.064	.152*	.064	.061	.043	.058	.043
Leeftijd	.006*	.002	.006*	.002	.001	.001	.000	.001
Opleiding	-.003	.014	.005	.015	-.003	.010	-.004	.010
Antagonisme			.069	.056	.001	.038	.090	.133
Atheïstdummy					-1.150*	.068	-.946*	.286
Ietsistdummy					-.881*	.061	-.713*	.264
ietsist/atheïst X antagoni							-.092	.127
christen/atheïst X antagoni							-.018	.080
R^2	.056		.061		.533		.533	

Model 3 + ietsist/atheïst/christen * antagonisme

In de regressie-analyse van 2004 zijn de resultaten voor de regressie met de atheïst- en ietsistdummy in de totale regressie significant. Beide verbanden zijn negatief wat erop duidt dat christenen wederom religieus vitaler zijn. De R^2 in model 2 is het hoogst maar nog steeds zeer laag, de variabelen sekse, opleiding, leeftijd en antagonisme verklaren dit jaar slechts

6,1% van de variantie van religieuze vitaliteit. Na toevoeging van de dummy's en interactievariabelen neemt de verklaarde variantie nog verder af. In model is ook een significant positieve regressie voor sekse en leeftijd gevonden. Mannen zijn religieus vitaler dan vrouwen en naarmate mensen ouder worden neemt hun religieuze vitaliteit toe.

In alle drie de jaren is geen significante regressie gevonden tussen antagonisme en religieuze vitaliteit. De christenen zijn religieus vitaler dan de atheïsten en ietsisten. De atheïsten waren het minst religieus vitaal in vergelijking met de christenen en de ietsisten. In alle drie de jaren is er geen significant verband gevonden met religieuze vitaliteit en de interactie met de levensovertuiging dummy's.

7. Conclusie

De hoofdvraag waarmee dit onderzoek startte luidde: 'Hoe beïnvloedt de aanwezigheid van allochtonen in Nederland de religieuze vitaliteit van christenen, atheïsten en ietsisten in Nederland?'. Om dit te onderzoeken is gekeken naar een profielschets van de drie groepen: christenen, ietsisten en atheïsten met de gemiddelde leeftijd, verdeling man - vrouw en lage en hoge opleiding. Verder werden de trends in religieuze vitaliteit en antagonisme van deze drie leeftijdsovertuigingen nagegaan, evenals de correlatie en regressie tussen religieuze vitaliteit en antagonisme en controlevariabelen voor de jaren 1995, 2002 en 2004.

Aan de hand van de sociale identiteitstheorie en de realistische conflicttheorie is de hypothese geformuleerd dat een toenemende mate van antagonisme zorgt voor een toename van identificatie met de eigen levensovertuiging. De aanvullende hypothese stelt dat dit effect sterker is voor groepen die sterker geworteld zijn in de Nederlandse samenleving, wat betekent dat het effect het sterkst is voor christenen, minder sterk voor atheïsten en het minst sterk voor ietsisten.

Onderzoekconclusies

Wat opvalt aan de groep christenen in de dataset is het lage opleidingsniveau en de hoge gemiddelde leeftijd. Voor de christenen en ietsisten geldt ook dat bij beide groepen in 2004 een grote stijging in het percentage mannen plaatsvond. De leeftijd van atheïsten steeg in het jaar 2004 behoorlijk (11 jaar), wat hen de oudste groep in de dataset maakt.

Voor alle drie de groepen vonden we de hoogste religieuze vitaliteit in het jaar 2002 en de laagste in 1995. Opmerkelijk is dat de atheïsten in het jaar 2002 religieuze vitaliteit vertoonden.

In 1995 is geen significant verschil gevonden voor de mate van antagonisme tussen de groepen, wel was antagonisme in dit jaar het laagst. In 2002 neemt het antagonisme voor de christenen en atheïsten toe, voor de ietsisten neemt het af. Het verschil is significant voor atheïsten en ietsisten. De christenen hebben een negatievere attitude jegens allochtonen dan atheïsten, wat overeenkomt met de competitietheorie. In 2004 stijgt de mate van antagonisme voor de ietsisten en daalt de mate van antagonisme voor de christenen en atheïsten. Ook nu blijken christenen vaker een negatieve attitude te hebben dan atheïsten.

De correlaties in dit onderzoek waren helaas weinig significant. Het enige significante resultaat is de positieve correlatie voor atheïsten in 2002. Bij een toename van antagonisme neemt de religieuze vitaliteit van atheïsten toe. Dit komt overeen met de vinding van een positief gemiddelde religieuze vitaliteit voor atheïsten in 2002. Wanneer we de correlatie van religieuze vitaliteit en antagonisme uitsplitsen naar leeftijd, sekse en opleiding zien we dat er in 1995 ouderen en lager opgeleiden minder religieus vitaal worden naarmate antagonisme toeneemt. In 2002 blijkt ook dat lager opgeleiden minder religieus vitaal worden naarmate het antagonisme toeneemt en dat hoger opgeleiden juist religieus vitaler worden naarmate het antagonisme toeneemt. Er is geen correlatie van antagonisme op religieuze vitaliteit gevonden.

Wat betreft de regressie werd in 1995 gevonden dat de gemiddelde religieuze vitaliteit van atheïsten en ietsisten lager is dan christenen. In 2002 vinden we een significant resultaat voor het verband tussen christenen, ietsisten of atheïsten en religieuze vitaliteit en in het derde model en zijn christenen religieus vitaler. In 2004 waren de christenen wederom religieus vitaler dan ietsisten en atheïsten. Er zijn geen significante resultaten gevonden voor de regressie tussen antagonisme en religieuze vitaliteit.

Omdat de resultaten van de correlatie en regressie grotendeels insignificant waren kunnen we concluderen dat in dit onderzoek geen verband is tussen religieuze vitaliteit en antagonisme voor christenen, ietsisten en atheïsten.

8. Discussie

In tegenstelling tot de verwachtingen is er geen verband gevonden tussen antagonisme en religiositeit in Nederland. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat de besproken theorieën niet van toepassing zijn op de Nederlandse situatie. De identiteitstheorie en de *realistic conflict theory* zijn geformuleerd naar aanleiding van onderzoek in Amerika naar hoe dreiging van allochtonen ervoor zorgt dat autochtonen zich meer terug trekken in hun eigen identiteit, wat in deze onderzoeken betekende: hun etniciteit. Het is heel goed mogelijk dat de religieuze identiteit minder sterk ontwikkeld is en dat het effect daarom minder zichtbaar is.

Daarnaast is Nederland een uitzondering van andere landen gezien het verleden in de omgang met mensen met een andere religie. Nederland kende in het begin van de twintigste eeuw een sterke verzuiling. Deze maatschappelijke structuur had tot gevolg dat er weinig onderling contact was tussen de verschillende levensovertuigingen. Inmiddels is deze verzuiling weliswaar opgeheven, maar met een dergelijke geschiedenis is het mogelijk dat Nederlanders de moslims beschouwen als een nieuwe zuil. Tot op zeker hoogte kiezen moslims daar ook zelf voor, door bijvoorbeeld alleen naar halal slagers te gaan en hun kinderen naar islamitische scholen te sturen. Wanneer moslims in een dergelijke zuil afgesloten worden van de rest van de samenleving zal de dreiging niet erg groot zijn en valt het effect op religiositeit dus weg.

Ook in de methodesectie zaten een aantal complicaties die een verklaring kunnen vormen voor het uitblijven van een effect. Ten eerste is de besproken periode, van 1995 tot 2004, te kort om echte trends zichtbaar te maken. Met longitudinale data over een periode van vijftig jaar hadden de resultaten anders kunnen zijn. Daarnaast was de N voornamelijk in 2002 te klein om er harde uitspraken over te doen. Ook de validiteit van de begrippen ‘antagonisme’ en ‘religiositeit’ is discutabel. De begrippen zijn gevormd aan de hand van een gegeven vragenlijst, wat nooit tot een optimale dekking van de begrippen kan leiden. Religiositeit zou naast kerkgang ook het persoonlijke belang en de mate van identificatie moeten omvatten. Dit is het nadeel van de keuze om met een bestaande vragenlijst te werken.

Tot slot is er een vergelijking tussen drie verschillende jaren gemaakt terwijl op sommige punten deze jaren niet vergeleken konden worden. Zo kwamen de groepsprofielen van 1995 en 2002 redelijk overeen, maar het profiel van 2004 week daar weer erg vanaf. De man-vrouw verhouding was in de steekproef van 2004 omgekeerd aan de verhouding in andere jaren, en

de atheïsten waren in die steekproef veel ouder. De vergelijking werd verder bemoeilijkt door het feit dat de begrippen ‘vitaliteit’ en ‘religiositeit’ ieder jaar anders waren samengesteld. We hebben getracht de uitdagingen die het werken met een gegeven dataset biedt zo goed mogelijk het hoofd te bieden. Het resultaat is een eerste verkenning naar de toepasbaarheid van de sociale identiteitstheorie op de religiositeit in Nederland. Laat dit een start vormen voor verder onderzoek op dit gebied.

Literatuur

- Becker, J. & de Hart, J. (2006). *Godsdienstige veranderingen in Nederland. Verschuivingen in de binding met de kerken en de christelijke traditie*. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.
- Becker, J.W. & de Wit, J.S.J. (2000). *Secularisatie in de jaren negentig*. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.
- Berger, P. (1967). *The Sacred Canopy*. Double Day, New York.
- Berger, P. (1979). *The Heretical Imperative: Contemporary Possibilities of Religious Affirmation*. Double Day, New York.
- Bernts, Dekker, de Hart (2007). *God in Nederland 1996-2006*. Uitgeverij ten Have, Amsterdam.
- | Blalock, H.M. (1967). *Toward a theory of minority group relations*. John Wiley, New York.
- Bruce, S. (2000). *The supply-side Model of Religion: The Nordic and Baltic States*. Journal for the scientific study of religion, 39 (1): 32-15.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2008). *Bevolking; Islamiëten en Hindoes in Nederland*. Den Haag/Heerlen.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2008). *Kerkelijke gezindte en kerkbezoek; historie; 18 jaar of ouder*. Den Haag/Heerlen.
- Chaves, M. & Gorski, P.S. (2001). *Religious pluralism and religious participation*. Annual Reviews Sociology 2001 (27): 261-81.
- Coser, L. (1956). *The functions of social conflict*. Social forces, 35 (4): 378-379.
- Dikke van Dale 3-in-1 (2008).
- Durkheim, E. (1897/1915). *Suicide*. Glencoe IL: Free Press.
- Finke, R. & Stark, R. (1988). *Religious Economies and Sacred Canopies: Religious mobilization in American Cities, 1906*. American Sociological Review, 53.
- Gijsberts, M. (2005). *Opvattingen van autochtonen en allochtonen over de multi-etnische samenleving*. Jaarrapport integratie 2005, Den Haag.
- González, K. V., Verkuyten, M. and Weesie, J. (2008). *Prejudice towards Muslims in The Netherlands: Testing integrated threat theory*. British journal of social psychology, 47 (4): 667-19
- Jackson, L.M. & Hunsberger, B. (2000). *An intergroup Perspective on Religion and Prejudice*. Journal for the scientific study of religion, 38, (4): 509-15.

Inglehart, R.; Norris, P. (2004). *Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide*. Cambridge University Press, New York.

Pew Research Centre (2005). *Islamic extremism: Common concern for Muslim and Western publics*. The Pew Global Attitudes Project.

Scheepers, Gijsberts & Koenders (2002). *Ethnic Exclusionism in European Countries. Public Opposition to Civil Rights for Legal Migrants as a Response to Perceived Ethnic Threat*. European sociological review, 18 (1): 17-34

Schneider, S (2008). *Anti-Immigrant Attitudes in Europe: Outgroup Size and Perceived Ethnic Threat*. European sociological review, 24 (1): 53.

Tajfel, H. and Turner, J. C. (1986). *The social identity theory of inter-group behavior*. In S. Worchel and L. W. Austin (eds.), *Psychology of Intergroup Relations*. Nelson-Hall, Chicago.

Ultee, Arts, Flap (2003). *Sociologie. Vragen, uitspraken, bevindingen*. Noordhoff uitgevers B.V., Amsterdam

Verkuyten, M. (2007). *Religious group identification and inter-religious relations: a study among Turkish-Dutch Muslims*. Group processes and intergroup relations, 10 (3): 341-357.

Verkuyten, M. (2008). *Life Satisfaction Among Ethnic Minorities: The Role of Discrimination and Group Identification*. Springer Open Acces.

Volkskrant (2002). *Fortuyn: "Islam is achterlijke cultuur!"*.

Wolf, G. (2006). *The church of the non-believers*. Wired 30 (2): 182-193.

Bijlage 1: Vragen & operationalisering

1995

Kerkgang

66. Hoe vaak bent u gedurende het afgelopen half jaar naar de kerk geweest? VAR204
ENQ.: voor hindoes, moslims, boeddhisten etc.: tempel, moskee, synagoge i.p.v. kerk

1. Eens per week of vaker
2. Eenmaal per 2 weken
3. Eenmaal per maand
4. Minder dan eenmaal per maand
5. Nooit
6. Weet niet

→ Omgepoold en 'weet niet' eruit

1. nooit
2. minder dan eenmaal per maand
3. eenmaal per maand
4. eenmaal per twee weken
5. eens per week of vaker

→ Categorieën gemaakt voor de nieuwe variabele 'religieuze vitaliteit'

Nooit & minder dan eenmaal per jaar =	1 'laag'
Eenmaal per maand =	2 'middel'
Eenmaal per twee weken & vaker =	3 'hoog'

2002

Kerkgang

66. Hoe vaak bent u gedurende het afgelopen half jaar naar de kerk geweest? VAR204
ENQ.: voor hindoes, moslims, boeddhisten etc.: tempel, moskee, synagoge i.p.v. kerk

1. Eens per week of vaker
2. Eenmaal per 2 weken
3. Eenmaal per maand
4. Minder dan eenmaal per maand
5. Nooit
6. Weet niet

(zie 1995 voor operationalisering)

Zin bidden

27. Heeft het naar uw mening zin om te bidden? VAR212

Ja/nee

→ categorieën voor nieuwe variabele 'religieuze vitaliteit'

Nee = 1 'laag'

Ja = 3 'hoog'

2004

Kerkgang

66. Hoe vaak bent u gedurende het afgelopen half jaar naar de kerk geweest? VAR204

ENQ.: voor hindoes, moslims, boeddhisten etc.: tempel, moskee, synagoge i.p.v. kerk

1. Eens per week of vaker
2. Eenmaal per 2 weken
3. Eenmaal per maand
4. Minder dan eenmaal per maand
5. Nooit
6. Weet niet

(zie 1995 voor operationalisering)

Vrijwilligerswerk

En nu een aantal organisaties of verenigingen waarvoor men onbetaald vrijwilligerswerk kan doen. Doet u vrijwilligerswerk voor een:

6. Godsdienstige of levensbeschouwelijke organisatie: ja/nee

→ categorieën voor nieuwe variabele 'religieuze vitaliteit'

Nee = 1 'laag'

Ja = 3 'hoog'

Niveau gelovigheid

ENQ: TOON KAART 4 - Mening over GOD

69 Welke van deze uitspraken komt het meest overeen met uw mening over God? Noemt u de letter maar die ervoor staat! INT229

ENQ.: Slechts één antwoord mogelijk!

- A. Ik geloof niet in God
- B. Ik weet niet of er een God is en ik geloof niet dat er een manier is om dat te weten te komen
- C. Ik geloof niet in een God die zich met ieder van ons persoonlijk bezighoudt, maar ik geloof wel in één of andere hogere macht
- D. Op sommige momenten geloof ik in God, op andere momenten niet
- E. Ik geloof in God, al heb ik mijn twijfels
- F. Ik geloof zonder twijfel dat God werkelijk bestaat
- G. Weet niet

→ categorieën voor nieuwe variabele 'religieuze vitaliteit'

A+B = 1 'laag'

C+D = 2 'middel'
E+F = 3 'hoog'
G = verwijderd

Bijlage 2: Religieuze trends in Nederland

Er zal een kort overzicht gegeven worden van de ontwikkelingen binnen drie belangrijke levensovertuigingen in de Nederlandse samenleving: het christendom, het atheïsme en het ietsisme. De trends zijn ontleend aan cijfers van het SCP, CBS en de studie 'God in Nederland 1996-2006'.

Christendom

Het christendom wordt in Nederland vertegenwoordigd door twee grote kerkgenootschappen: het Rooms-Katholiek Kerkgenootschap in Nederland (RKK) en de Protestantse Kerk in Nederland (PKN). Van de Nederlanders van 18 jaar en ouder behoorde eind 2004 30% tot de rooms-katholieke Kerk en 17% tot de PKN. Daarnaast is rond 4% van de Nederlanders aangesloten bij een gereformeerd kerkgenootschap en 3% bij een van de overige kleine christelijke kerkgenootschappen, zoals de uiteenlopende evangelische pinksterkerken, de Oudkatholieke Kerk, de Apostolischen en de Algemene Doopsgezinde Sociëteit (CBS, 2004). De kerkgang onder christenen loopt al jaren terug en het lijkt erop dat deze trend zich de komende jaren door zal zetten. Een andere opvallende trend is dat het godsgeloof onder christenen wel sterker wordt. De jongste generatie kerkleden verruimt vrij vaak een twijfel aan het bestaan van God voor absolute zekerheid (SCP 2006).

Atheïsme

Het atheïsme kan gedefinieerd worden als een vorm van geloven of een gebrek aan overtuiging. Atheïsme valt uiteen in het negatief atheïsme en het positief atheïsme. Negatief atheïsme is het gebrek aan een geloof in een God. Men heeft er nog nooit over nagedacht of is niet religieus opgevoed en hangt geen religie aan. Positief atheïsten verklaren niet in God te geloven. Zij hebben er over nagedacht en besloten niet in God te geloven. De agnosten hebben een gebrek aan geloof of ongeloof in God, zij zeggen dat het onmogelijk is om te weten of God bestaat of niet. Atheïsten zijn in de eerste plaats allemaal negatief atheïst, zij geloven niet in God. De positief atheïsten zijn er echter van overtuigd dat er geen God is. Bij hun is het dus meer een kwestie van geloof en niet van kennis. De agnosten hebben dit geloof niet en hangen dus in feite in het midden. Ze geloven daarom nergens in (Martin, 2007). Onder de positief atheïsten is een nieuwe groepering in opmars, de nieuwe atheïsten. De nieuwe atheïsten veroordelen niet alleen het geloof in God maar ook het respect voor het

geloof in God. Zij vinden dat religie niet alleen fout is maar ook kwaadaardig. Het is irrationeel en zet aan tot geweld (Wolf, 2006). Redenen voor de opkomst van deze nieuwe vorm van het atheïsme zijn mogelijk de schokkende gebeurtenissen van de afgelopen jaren zoals 11 september en andere terroristische aanvallen over de hele wereld. Het kan een soort paniecreactie zijn vanuit de geseclariseerde kant omdat ze beseffen dat religie nog steeds een grote rol speelt in de hedendaagse wereld (Zoll, 2007). Het doel van de nieuwe atheïsten is zoveel mogelijk leden werven opdat er een wereld zonder religie komt, één zonder geweld (Wolf, 2006). Dit is nog een zeer nieuwe beweging en men heeft niet het idee dat deze stroming in Nederland al erg actief is. Wel is het mogelijk dat mensen zich steeds meer bedreigd gaan voelen door de aanwezigheid van moslims en de berichten in de media waardoor zij zich steeds meer gaan identificeren met deze extremere vorm van het atheïsme. Het percentage atheïsten in Nederland dat in een enquête aangaf 'er bestaat geen God of hogere macht' is toegenomen van 6% in 1966 naar 14% in 2006 (Bernts, Dekker & de Hart, 2007). Het aantal atheïsten neemt dus toe, en er wordt gespeculeerd over de opkomst van een nieuwe stroming binnen het atheïsme.

Ietsisme

Het ietsisme is concreet het geloof in een metafysische kracht. Ietsisme is een algemene term voor uiteenlopende overtuigingen waarbij mensen aannemen dat er 'iets' is tussen hemel en aarde, zonder concreet een bepaalde religie aan te hangen. Een ietser is een nieuwe gelovige die orthodoxe goden links laat liggen, maar voor zijn zingeving behoefte houdt aan iets transcendent (Verkuyl, 1996). Er zijn veel raakvlakken met het agnosticisme, de theorie volgens welke het niet mogelijk is iets te weten van God (van Dale, 2008). Hoewel de term 'ietsisme' sinds 2005 is opgenomen in de Dikke van Dale, wordt het in de wetenschap nog maar zelden gebruikt. Het SCP is tot dusver de enige instantie die zich eraan gewaagd heeft en die ietsisten duidt als 'personen die een middenpositie innemen tussen overtuigd ongelooft en orthodox geloof, alsook de gelovers in een hogere macht of kracht, de incidentele kerkgangers, de mensen die zo af en toe bidden en zij die de Bijbel niet letterlijk willen nemen maar wel beschouwen als een uitzonderlijk boek' (SCP 2006). Ook in het boek 'God in Nederland 1996-2006' wordt de term gebruikt en wordt er zelfs onderzoek gedaan naar de trends in ietsisme. Hieruit blijkt dat het aantal personen dat zich ietsist noemt is toegenomen van 31% in 1966 naar 36% in 2006.

Een ander bewijs van toename van het aantal ietsisten zijn de geluiden uit de samenleving zelf. De zoekterm 'ietsisme' levert 7960 hits op Google, er is een website gelanceerd waar

ietsers zich verenigen, dagblad Trouw voerde een opiniepeiling uit naar ietsisme en publiceerde er verschillende columns over, er is een boek verschenen en er is een symposium geweest rond dit thema. Het ietsisme begint zich steeds meer te manifesteren in de Nederlandse samenleving.

Samenvatting

De hierboven beschreven trends worden mooi weergegeven in een tabel in het boek ‘God in Nederland 1966-2006’:

Tabel 1: Overtuiging in procenten

	1966	1979	1996	2006
theïsten	47	33	24	24
ietsisten	31	40	39	36
agnosten	16	18	27	26
atheïsten	6	9	10	14
totaal	100	100	100	100

Bron: (Bernts, Dekker& de Hart, 2007)

De theïsten in deze tabel zijn geduid naar aanleiding van de stelling ‘er is een God die zich met ieder mens persoonlijk bezig houdt’ en de ietsisten naar aanleiding van de stelling ‘er moet iets zijn als een hogere macht die het leven beheerst’. De agnosten voelden zich het meest verbonden met de stelling ‘ik weet niet of er een God of hogere macht bestaat’ en de atheïsten tenslotte hadden de stelling ‘er bestaat geen God of hogere macht’. We zien een duidelijke trend in een toename van het aantal ietsisten en atheïsten en een afname van de theïsten.

Bijlage 3: per item correlatie

In onderstaande tabellen zijn alle mogelijke variabelen van religieuze vitaliteit en antagonisme met elkaar gecorreleerd.

Tabel 1. Correlatie variabelen vitaliteit en antagonisme correlatie 1995

	Oordeel over het aantal buitenlanders in Nederland (var1031)	Aanwezigheid buitenlanders is hinderlijk (var1032a)	Houding ten opzichte van allochtone groepen (var1140)	Immigranten zijn een verrijking voor samenleving (var1161)
Frequentie kerkgang (var204)	.017	-.055 * (0.01)	-.020	.021
Houden aan voorschriften geloof (var221)	.032	-.021	-.069 * (0.05)	.018
Mening god (var229)	-.003	-.012	-.085 ** (0.00)	-.016
Deelname kerkactiviteit-En (var257)	.051 * (.02)	-.013	-.020	.017
Mate van gelovigheid (var256)	-0.033	-.047 * (0.03)	-.084 ** (0.00)	-.002

Tabel 2: correlatie variabelen vitaliteit en antagonisme 2002

	Oordeel over het aantal buitenlanders in Nederland (var1031)	Houding ten opzichte van allochtone groepen (var1140)	Immigranten zijn een verrijking voor samenleving (var1161)
Mening God (int229)	.035	-.013	.049 ** (0.03)
Bestaan religieuze wonderen (int236)	.024	-.023	-.018
Frequentie kerkgang (var204)	-.025	-.039 * (0.08)	-.009
Geloven leven na dood (var205)	.032	-.036	-.013
Geloven bestaan hemel (var206)	.028	-.025	.043 * (0.06)
Geloven bestaan hel (var208)	.027	-.010	.059 ** (0.01)
Geloven bestaan duivel (var209)	.018	-.004	.001
Adam en Eva bestaan (var210)	.083 ** (0.00)	.024	.083 ** (0.00)
Bijbel is woord van God (var211)	.090 ** (0.00)	-.008	.057 ** (0.01)
Meent voor zin heeft te bidden (var212)	-.023	.039 * (0.09)	.003
Houden aan voorschriften kerk (var221)	-.019	-.041	.051

Tabel 3: correlatie variabelen vitaliteit en antagonisme 2004

	Oordeel over het aantal buitenlanders in Nederland (var1031)	Houding ten opzichte van allochtone groepen (var1140)	Immigranten zijn een verrijking voor samenleving (var1161)
Frequentie kerkgang (var204)	.088 * (0.05)	-.058	.047
Houden aan voorschriften kerk (var221)	-.069	.007	-.003
Mate van gelovigheid (int257)	-.006	-.093 * (0.04)	-.074 * (0.10)
Niveau van gelovigheid (int229)	.042	-.115 * (0.01)	.083 * (0.07)
Vrijwilligerswerk godsdienstige organisatie (q22_6)	-.079 * (0.09)	-.085 * (0.07)	-.074